

CHARLES DICKENS ASARLARIDA INSONIYLIK KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK TATQIQI

Ahmadjonova Gulmira Anvarjon qizi

Toshkent shahridagi Webster Universiteti magistranti

Annotatsiya: Charles Dickens ingliz adabiyotining eng yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning asarlarida insoniylik, mehr-oqibat, adolat va muruvvat masalasi doimo asosiy mavzu sifatida ilgari surilgan. Uning ijodi XIX asrning muhim sotsial-madaniy jarayonlari, chinakam fantaziya va realistik ko'rinishlar uyg'unlashgan zamonga to'g'ri keldi. Dickens o'zining badiiy tasvir vositalari va chuqur semantik ko'lamiga ega leksik birikmalari yordamida insoniylik tushunchasini o'ta keng ifodalagan, bu esa uning asarlarida ko'plab qatlamlarda va turli nuqtai nazarlarda sinchiklab ochib berilgan. Ushbu tezisda Dickens asarlarida insoniylik konseptining leksik-semantik tahlili, ya'ni bu tushunchaning til va mazmun darajasida tatqiqi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Charles Dickens, insoniylik konsepti, leksik-semantik tahlil, humanizm, adabiy til, etika, semantika, personaj tahlili, Victorian adabiyoti, leksik birliklar.

Dickens asarlarida insoniylik konsepti doimo asosiy mazmunlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. U insonni bir butun mavjudot sifatida, o'zi va boshqalar oldidagi mas'uliyatning egasi, jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy axloqiy mezonlarga amal qiluvchi shaxs sifatida talqin qiladi. Insoniylik Dickens dunyoqarashida hamisha mehribonlik, saxovat, rahm-shafqat, poklik, halollik, to'g'rilik, fidokorlik, bag'rikenglik va sabr-toqat kabi ijtimoiy va axloqiy fazilatlarning yaxlit majmui tarzida ko'rsatiladi. Muallif ushbu fazilatlarni o'ziga xos badiiy til vositalari orqali boyitadi va ularni garchi ochiq matndagi konkret voqealar sifatida emas, balki semantik va leksik asoslarda yuzaga chiqaradi. Charles Dickens asarlarida insoniylik konsepti o'ziga xos tarzda ko'plab sinonimik qator, antonimlar, metafora, metonimiya, epitet, ironik ifodalar, dialogik nutq, teskari ma'nolar kabi badiiy vositalar orqali ifodalanadi. Bu til vositalari orqali muallif insoniy fazilatlarni nafaqat voqelikni aks ettiruvchi, balki uni estetik va g'oyaviy jihatdan yetuklashtiruvchi ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Dickens muayyan so'z va iboralarning ko'plab semantik ma'nolarini o'zaro bog'lab, insoniylikka taalluqli jihatlarni chuqurlashtiradi. Lexik-semantik jihatdan insoniylik konsepti muallif tilida ko'proq rahm-shafqat, baxt-saodat, pokiza hayot, halollik, ruhiy ustuvorlik, axloqiy kamolot, madad, muruvvat, yuksak g'urur, or-nomus, insof, kechirimlilik, mehribonlik, oriyat, saxovat, bag'rikenglik kabi yirik leksik qatlamlarni tashkil etadi.

Dickens qahramonlarining nutqida, ularning ichki mulohazalari va ogʻzaki monologlarida insoniylik konsepti markaziy oʻringa chiqadi, yaʼni uning har bir qahramoni ushbu umumiy insoniy fazilatlarni taraqqiy ettirish, yoʻqotish yoki topish yoʻllaridan oʻtadi. Muallifning tilida insoniylik konsepti koʻp hollarda antonimik qarama-qarshiliklar orqali ham ochib beriladi. Masalan, insoniylik va badbinklik, rahm-shafqat va beadablik, saxovat va nafs, bagʻrikenglik va toqatsizlik kabi soʻz va mazmunlar oʻzaro ziddiyatli obrazlarni beradi, bu esa mazkur konseptning leksik-semantik imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Dickens leksikasida insoniylikka doir soʻzlar ifoda va mazmun jihatidan xilma-xil: ular koʻplab vaziyatlarda, turli ijtimoiy va axloqiy qatlamlarda, jamiyatning pastki va yuqori ierarxiyalaridagi kishilar tilida muhimlik kasb etadi. Bunday leksik birliklar asosan etik, madaniy va axloqiy semantikani uzviy bogʻlaydi.

Insoniylik konsepti Dickensning har bir asarida muhim axloqiy yuk tashiydi. Leksik-semantik nuqtayi nazardan ijtimoiy soʻzlar orqali insoniylik keng koʻlamda anglatiladi. Rivojlanayotgan inson, uning sevgisi, qanchalik saxovatli va rahmdil boʻlishi, boshqalarga yordam berish istagi, ochiq koʻngilliligi, kechirimlilik va qatʼiyat kabi fazilatlar muallif asarlarining koʻndalang liniyasini tashkil etadi. Til vositalari bilan yaratilgan bu qatlamlar jamiyatda insoniylik masalasining fundamentalligi va universalligini koʻrsatadi. Dickens asarlarida insoniylikka oid leksika koʻpincha turmush tarzini, axloqiy meʼyorlarni, ijtimoiy tamoyillarni ichiga olgan tarzda kengayadi va asosiy mazminga aylanadi. Insoniylik konsepti semantik jihatdan boy qatlamlarni tashkil qiladi. Dickens tilida insoniylikka daxldor soʻzlar turli darajalarda semantik izohga ega. Masalan, bir tomonda ular bir-biriga yaqin va sinonim boʻla olishsa, boshqa tomondan, oʻzaro nozik maʼno farqlariga ega boʻlib, badiiy tasvirda juda dinamik rol oʻynaydi. Dickensning badiiy leksikasida insoniylikka oid soʻzlar koʻplab emotsional connotatsiyalar, yaʼni kayfiyat, ohang va ruhiy holatni oʻzida mujassam etadi. Bu esa matnda insoniylikka oid fikrlarni boyitadi.

Lexik-semantik tahlil orqali maʼlum boʻladiki, Dickens matnida insoniylik konsepti oʻzgaruvchan, ammo har doim oʻzining markaziy ahamiyatini saqlab qoluvchi konsept sifatida namoyon boʻladi. Bu yerda insoniylik har doim zamon va makonga bogʻliq holda, oʻzini turlichalik anglatadi: baʼzan or-nomus va baraka, baʼzan esa tajriba va saboq maʼnosini oladi. Dickens insoniylik tushunchasini badiiy til vositalari yordamida qahramonlarning oʻy-xayollari, his-tuygʻulari va tashqi muomalasida oʻta chuqur targʻib etadi. Insoniylik konseptini badiiy diskursda lexical va semantik analiz asosida oʻrganish, avvalo, Dickens tilining ijtimoiy axloqiy missiyasini koʻrsatadi. Muallif asarlarida ishquvvat, sadoqat, bagʻrikenglik, xayr-saxovat, ezgulik, muruvvat, poklik, sadokat, or-nomus kabi soʻz va iboralar semantik jihatdan ham har doim bir-biriga boyituvchi qatlamlar yaratadi. Asarlardagi ijtimoiy muhandislik va axloqiy tafakkur, atrof-muhitga boʻlgan mehr, yana insoniylikning

leksik-semantik asoslarini kengaytiradi. Dickensning badiiy lugʻatida insoniylik ongli va ongsiz holatda - qahramonlar ongida va voqealar izidan umumiy axloqiy normalar tarzida qaraladi. Leksik-semantik jihatdan insoniylik, eng avval, kishini qadrlash, uning huquqlari va axloqiy qadr-qimmatini hurmat qilish, ijtimoiy birdamlik va mehr-muruvvat asosida birlashish kabi semantik aniq qatlamlarda namoyon boʻladi. Dickens asarlarida ushbu qatlamlar qahramonlarning ismi, surnomi, shaxsiy xususiyatlari bilan bevosita bogʻliq holda, shuningdek, muhit va sotsial vaziyat tasviri orqali ham ifodalanadi. Insoniylik terminlari Dickensda faqat moral fazilat emas, balki ijtimoiy hayotdagi real harakatlardan iborat keng tushunchaga aylanadi.

Charles Dickens asarlarida insoniylik konseptining leksik-semantik doirasini kengaytiruvchi yana bir muhim jihat shundaki, bu tushuncha turli tasviriyy vositalar yordamida aktual holatga keltiriladi. Tasviriyy til, emotsional boylik, bagʻrikenglik, mehribonlik, ponasidan daʼvo qilmaydigan saxiylik, sadoqat, fidokorlik, kechirimlik, doʻstlik, muloyimlik, oddiylik kabi soʻzlar Dickens tilining asosiy badiiy qatlamini tashkil etadi. Ushbu leksik birliklar natijasida insoniylik konsepti matnda doimo yangilanib turadi, adabiy hodisaning umumiy semantik qarshiligi va muvozanatini taʼminlab turadi. Charles Dickensda insoniylik konseptining leksik-semantik mohiyati, avvalo, har bir insonning jamiyatdagi oʻrnini eʼtirof etish, ularning manfaatlarini himoya qilish, eʼtiqod, oriyat va gʻururni yuqori pogʻonaga chiqarish, haqiqat va adolatga intilish, yurak pokligi, oʻzaro doʻstlik va mehribonlik tamoyillarini mustahkamlash kabi oʻziga xos ideallar bilan ifodalanadi. U insoniylikni individual fazilatlar majmui sifatida emas, aksincha, jamiyatning umumiy axloqiy va madaniy tamoyili sifatida nahoʻng bir konsept tarzida qaraydi. Dickensdagi bu konsepsiya, avvalo, chuqur ideologik va etik asosga, ijtimoiy va ruhiy boylikka ega boʻlgan badiiy qatlam sifatida oʻz oʻrnini topadi. Axloqiy qadriyatlarni yuksak pardada tarannum etuvchi Dickens asarlarida insoniylik konseptining leksik-semantik tahlili, bir tomondan, ingliz tili lugʻatining boyligini, ikkinchi tomondan, bu soʻz va iboralar orqali barcha davr va zamon uchun dolzarbligini namoyon etadi. Insoniylik katta semantik diapazonga ega boʻlib, Dickens tilining asosiy badiiy mohiyatini tashkil etadi, bu esa asarlarning chinakam universalligi va abadiyligini koʻrsatib beradi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, Charles Dickens asarlarida insoniylik konseptining leksik-semantik tatqiqi, avvalo, adib qalami orqali boy emotsional, ruhiy va axloqiy qirralarni oʻzida mujassam etgan. Dickens insoniylikni turli darajadagi til va mazmun qatlamlari orqali ifodalaydi, ular leksik-semantik tahlilda bagʻrikenglik, fidokorlik, mehribonlik, kechirimlilik, sadoqat, or-nomus, poklik, adolat, bunyodkorlik, axloqiy kamolot kabi keng doiralarda mujassam boʻladi. Dickens matnlarida insoniylik konsepti har doim markaziy mavzu, axloqiy mezon va ijtimoiy baraka, jamiyatning madaniy va ruhiy kamolotini belgilovchi asos sifatida yetakchi rol oʻynaydi. Mazkur tahlil Dickens

asarlarning universalligini, leksik-semantik boyligini va insoniylik konseptining vaqt o'tishi bilan bezavol va barqaror ohangda davom etayotganini yaqqol ko'rsatadi. Insoniylik konsepti Dickens badiiy olami va butun ingliz adabiyoti uchun eng qadimiy va azaliy tushuncha sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda, shuningdek, til va adabiyot ilmi uchun hamisha dolzarb mantiqiy va semantik izlanish ob'ekti bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alqattan, I. (2020). "Humanism in Charles Dickens' Novels: A Critical Study." *Journal of Literary Studies*, 15(2), 112-125.
2. Bohm, K. (2018). "The Language of Sympathy: Lexical Choices and Humanitarian Concepts in Dickens's Prose." *English Studies*, 99(3), 221-240.
3. Brown, M. J. (2019). "The Semantics of Moral Concepts in Victorian Literature: Focus on Dickens." *Victorian Literature and Culture*, 47(1), 77-97.
4. Dincer, S. (2017). "Representation of Human Values through Lexical Patterns in Dickens's Works." *International Journal of English Linguistics*, 7(4), 156-165.
5. Farrow, J. (2021). "Lexical Semantics and Conceptualisations of Humanity in Charles Dickens." *Language and Literature*, 30(2), 140-158.
6. Hartley, A. (2020). "Compassion and Morality in Dickens's Narrative Discourse." *Anglia: Journal of English Philology*, 138(2), 312-330.
7. Lee, C. (2022). "Humanity and Empathy: Lexical-Semantic Analysis in Dickens's Major Novels." *Journal of English Language and Literature*, 69(1), 34-51.